

ПАМ'ЯТІ РОНАЛЬДА ДВОРКІНА¹

14 лютого 2013 р. у Лондоні на вісімдесят другому році життя після кількох місяців страждань від рідкісної форми лейкемії помер професор Рональд Дворкін — професор права та філософії юридичних факультетів Університетського коледжу Лондона, Нью-Йоркського університету та Нового коледжу гуманітарних наук Лондонського університету. За ним тужитимуть безліч людей в усьому світі, не лише його друзі чи наукова спільнота, адже його праці на різну тематику, його геніальна та благородна особистість справили значний вплив на багатьох людей поза академічними колами, зокрема і юристів усіх юрисдикцій. Він добре відомий суддям і юристам-практикам з Америки, Європи, Австралії, Південної Африки, Бразилії, Малайзії, Китаю, України та інших країн.

Він був надзвичайно обдарованою людиною в усіх розуміннях: вирізнявся чітким викладом думок як у своїх промовах, так і працях, особливим шармом і дотепністю. Р. Дворкін, космополіт-американець, вважав Лондон своїм і вмів насправді насолоджуватися життям, особливо музикою та мистецтвом. Передовсім він вирізнявся високим інтелектом — це можна було відчувати вже з першої миті спілкування з ним. Його інтелект посилював харизматичність, яку він випромінював під час диспутів — довгих і насичених академічних семінарів, на яких почував себе найбільш комфортно. З 1984 р. Р. Дворкін був запрошеним професором, а згодом — ординарним професором юриспруденції в Університетському коледжі в Лондоні й зробив великий внесок у викладання у цьому навчальному закладі, а його найбільшим досягненням стало заснування у цьому закладі Колоквіуму з правової та соціальної філософії. Колоквіум привернув до дослідження правових проблем талановитих викладачів кафедр філософії та політології. Ті, хто брав участь у колоквіумах Університетського коледжу Лондона, які протягом багатьох років організував Р. Дворкін, або їхніх аналогах на юридичному факультеті Нью-Йоркського університету, точно не забудуть надзвичайної динамічності, активності та концентрації, а інколи й моментів раптового просвітлення в ході дебатів.

Праці професора Р. Дворкіна — це свідчення його компетентності у багатьох сферах філософії. Його видатна здатність до абстрагування породила проникливі коментарі щодо надзвичайно складних питань, які часто були зроблені під час розгляду специфічних судових справ з питань конституційного права, абортів та евтаназії, економічного аналізу деліктів, позитивної дискримінації, виборів у Сполучених Штатах Америки, призначення суддів Верховного Суду

¹ Переклад з англійської мови за наукової редакції О. Кресіна.

та багатьох інших. Багато з цих заміток було опубліковано в «*New York Review of Books*», з яким Р. Дворкін співробітничав впродовж десятиліть. Його неймовірна здатність переходити від дуже абстрактного до конкретного, а також деколи надприродна — майже нереальна — ясність, з якою він міг висловлювати думки надзвичайної складності, стали його величезним внеском у культуру права. Р. Дворкін розумів і був здатний дати зрозуміти багатьом із нас, що у здорових культурах абстрактні принципи, що визначають статус і гідність людської особистості, знаходять практичне відображення у рішеннях політиків і суддів.

Усі ці особливості відображені в його двох великих книгах. Перша — «Правління права» (*Law's Empire*) (1986) — присвячена насамперед філософії права. У ній він стверджує, що моральні судження виправдовують юридичне обґрунтування через ідею, що право повинне завжди відображати моральну цілісність. Друга — «Справедливість для їжаків» (*Justice for Hedgehogs*) (2011) присвячена переважно моральній філософії та узагальнює внесок автора у цій сфері, спираючись на багато з його детальних і важливих попередніх праць, зокрема: «Серйозно про права» (*Taking Rights Seriously*) (1977), «Право свободи» (*Freedom's Law*) (1996), «Монарша чеснота» (*Sovereign Virtue*) (2000) і «Правосуддя в одежах» (*Justice in Robes*) (2006). Праця «Справедливість для їжаків» написана у дусі Відродження. Надзвичайно багатослівна, керована почуттям того, що автор навчає нас чомусь дуже важливого і проголошує інтелектуальну незалежність суджень про цінності, зокрема моральні цінності, від емпіричних суджень.

Р. Дворкін — непересічна особистість. Він був випускником Єльського, Оксфордського та Гарвардського університетів, був почесним доктором багатьох навчальних закладів. Викладав у Єльському університеті, згодом став професором Університетського коледжу в Оксфорді, заступивши там професора Г. Харта (той був так вражений результатами письмового екзамену Р. Дворкіна, що зберігав їх упродовж багатьох років). Р. Дворкін очолював кафедру права та філософії в Нью-Йоркському університеті майже до самої своєї смерті. Паралельно він очолював кафедру в Оксфорді, яку залишив у 1998 р., очоливши кафедру юриспруденції в Університетському коледжі Лондона — до 2006 р., після чого там само завідував кафедрою юриспруденції імені І. Бенґама. Р. Дворкін був членом Британської академії, Американської академії мистецтв і наук, почесним Королівським адвокатом. Його було відзначено нагородами міжнародного значення, зокрема: медалями Джефферсона (США) у 2005 р. і Луманна (Німеччина) в 2006 р., преміями Хольберга (Норвегія) у 2007 р. та Бальцана (Швейцарія) у 2012 р.

Загальна теорія Р. Дворкіна присвячена переважно етичним і моральним цінностям. Зокрема, впродовж п'яти десятиліть він знову й знову наголошував, що існують правильні відповіді на всі запитання, що стосуються цінностей. Р. Дворкін виклав наслідки цієї тези для суспільної практики у відомій теорії законних прав. Він писав багато, і його аргументи завжди були оригінальними і зрозумілими, відображали притаманний йому високий інтелект. Його праці потребують детального вивчення, і в той час як його складні аргументи щодо об'єктивності цінностей, незважаючи на доступність громадськості впродовж багатьох років, лишаються загалом невірні зрозумілими. За його словами, вражаючий аргумент проти заперечення об'єктивності моралі полягає в тому, що

той, хто заперечує її, автоматично повинен заперечувати й те, що катування дитини є неприпустимими. Тому він повинен заперечувати твердження, що тортури над дитиною є неприпустимими, і таким чином стверджувати, що для нього тортури над дитиною є морально допустимими. Р. Дворкін вважав, що подібні спроби розібратися із суб'єктивністю просто безглузді: суб'єктивіст не може поєднувати непоєднуване! Немає сенсу заперечувати мораль — це просто неможливо.

Його ранні праці були присвячені насамперед критиці конституційних справ у США в «*New York Review of Books*» і продемонстрували його перші кроки у становленні теорії права. Ранній зв'язок із судовими справами добре пояснює, чому Р. Дворкін надавав перевагу характеристиці права як домінуючому способу аргументації, якому притаманне більшою мірою «тяжіння до пояснення», аніж позитивістська «модель норм», розроблена в «Концепції Права» Г. Харта у 1961 р. За переконанням Р. Дворкіна, саме під час юридичної аргументації відбувається найбільш логічна, послідовна та успішна систематизація значущих моральних принципів. Він любив повторювати, що більшість професійних академічних моральних філософів недостатньо обізнані з правом, хоча будь-який гіпотетичний приклад, наведений моральним філософом, швидше за все, у реальному житті буде предметом судового розгляду. Судді й адвокати розглядають моральні доводи щодо певної пропозиції під різними кутами, і рішення як законодавців, так і попередніх суддів формують остаточну мотивацію. Реальні рішення також породжують принципові питання, які слід порівнювати з гіпотетичними ситуаціями (постійне питання серед суддів та в адвокатських конторах: «А що, якщо..?»). Одного разу Р. Дворкін сказав, що інколи розмірковує над написанням книги під назвою «Наставник філософії», яка б висвітлювала важливе значення правової думки для моральної, та розглядала б питання правди та мови, які постійно виникають під час правових дискусій.

Р. Дворкін на найбільш загальному рівні заявляв, що правова аргументація складається з найкращої моральної інтерпретації існуючих практик для виправдання права примусу держави. Таким чином, право він розглядав як підсистему політики, яка в свою чергу є підсистемою моралі. Виходячи із цієї точки зору, нас не повинно дивувати те, що Р. Дворкін розвивав аргументаційне відношення до права. Для того, щоб зрозуміти його теорію права, буде корисно уявити його у ролі судді, який висловлює найвагоміші аргументи для мотивації рішення суду; таким чином правова аргументація посідає центральне місце в його теорії. Це також є правильною перспективою для порівняння з іншими філософами права, деякі з яких претендували лише на опис того, як «відбуваються» соціальні практики. На його думку, ми чинимо нелогічно, вважаючи, що просто описуємо «що таке право». Наше найповніше сприйняття усіх тих норм та інститутів, включно з судовими та законодавчими органами, поліцією тощо, які можна у широкому значенні описати як «соціальну практику права», повинне, за його словами, бути забарвленим моральним судженням.

Р. Дворкін розвинув ідею інтерпретації відносно пізно у своїх працях, присвячених праву, і вона пояснює низку його більш ранніх доктрин. Відтоді його теорію права можна пояснити більш глибоко через притаманну йому термінологію. Його теорія суддівського розсуду полягає в тому, що судді мають юридичні обмеження при винесенні кінцевого рішення. Хоча існуюча юридична

практика не надає чітких відповідей, суддя повинен прийняти рішення по суті щодо того, яке рішення найкраще відповідає ustalеним нормам права. Тож суддя зв'язаний правом і йому не дозволено використовувати свої повноваження щодо прийняття рішень у будь-якому ширшому сенсі. У складних справах існуюча юридична практика не дає чіткої відповіді, якою може заручитися суддя, адже, гіпотетично, правил, які регулюють відповідний випадок, не існує. Натомість йому слід брати за основу стандарти юридичної аргументації, які Р. Дворкін називає принципами, основним з яких є базовий принцип, що проголошує — до людей слід ставитись як до рівних. Принципи, на відміну від норм, не застосовуються категорично, а вимагають аргументації, обґрунтування більш широкого і полемічного характеру.

Справедливо, що люди наділені правами на поведження з ними як із рівними; це є основоположною ідеєю, як ми бачимо зі «Справедливості для їжаків», і для Р. Дворкіна означає, що ми не можемо поводитися з окремими людьми як з нерівними, виправдовуючи це тим, що у кінцевому результаті так буде краще більшості. Тож Р. Дворкін не допускає досягнення цілей спільноти за рахунок обмеження права поведження з людьми як з рівними. Інакше кажучи, щоб сприймати права серйозно, ми повинні розглядати їх як такі, що «переважають» цілі спільноти, які виходять із базового права рівності. Звичайно, ми не змогли б інтерпретувати наші існуючі юридичні практики як відповідні справедливості як рівності в ідеальному світі. Це не може вважатися інтерпретацією права. Але правдою є й те, що найкраща інтерпретація реального права не може довести, що все право є справедливим. Швидше, належна інтерпретація права, за Р. Дворкіном, полягає в ідеї цілісності, яка є його вдосконаленням ідеї правової справедливості. Через цю ідею нам слід персоніфікувати право — розглядати його як таке, що має власну цілісність, якому притаманний моральний характер, яке послідовно розглядає людей як рівних. Законодавчі та юридичні події минулого пов'язані з сучасними рішеннями у тому сенсі, що вони є частиною однієї цілісної картини: рівної відповідальності спільноти перед її членами. Понад усе право вимагає дискусивного ставлення, яке виникає із турботи про межі примусової сили закону. Р. Дворкін стверджує, що «правління права визначається ставленням». Це ставлення «є конструктивним: воно має на меті у дусі інтерпретації поставити принципи понад практикою, щоб вказати найліпший шлях до кращого майбутнього, зберігаючи довіру до минулого».

У книзі «Справедливість для їжаків» подається найбільш абстрактне та уніфіковане викладення змісту праць Р. Дворкіна, хоча правознавцю варто також прочитати книгу «Правління права». Насамперед тому, що у книзі «Справедливість для їжаків» представлено докладне обґрунтування поглядів науковця на філософський метод. Р. Дворкін, як і Д. Юм, вважав, що наука і цінність — це дві різні сфери людської думки («є» проти «має бути») і не існує таких науково-причинних концепцій правди, які б зверталися до ціннісних суджень. (Із цього випливає, як вважав Р. Дворкін, що наша звичайне недетерміністське бачення свободи волі є абсолютно достовірним). Для нього правдиве те, що є незалежним успіхом окремо у науковій чи в ціннісній сферах. Таким чином, Р. Дворкін сміливо підтверджує незалежність ціннісних суджень, які залишаються у своїй власній захищеній сфері. Він стверджує, що помилково припускати, що зовнішні сили можуть викликати конфлікт між

нашими моральними цінностями, як про це запевняли І. Берлін та ін. Р. Дворкін навпаки зазначає, що ми можемо бути більш певними у ствердженні своїх цінностей, спираючись на більш абстрактні цінності, яких ми дотримуємося; ми також несемо особисту відповідальність за послідовність своїх суджень. Отже, він стверджує: «Ціннісні судження правдиві тоді, коли вони правдиві... з огляду на зміст судової справи, яка може на них засновуватися». Ці ідеї разом формують те, що він називає тезою «єдності цінностей» — «великою річчю», що знає їжак (за порівнянням лисиці та їжака грецького поета Архілоха: «Лисиця знає багато речей, але їжак знає одну велику річ»). І хоча ідея тези про «єдність цінностей» багатьом може здатися радикальною, вона прикладається лише до цінності науки, про яку говорять вчені.

Поруч з розробкою своєї теорії права, Р. Дворкін також зробив значний внесок у політичну теорію, особливо своїми теоріями демократії (у книзі «Право свободи», 1996) та справедливого розподілу економічних ресурсів (думки з цього приводу підсумовані у книзі «Монарша добродетель», 2000). У питаннях демократії Р. Дворкін став відомим як захисник «права на порнографію». Він стверджував, що держава не може ставитися до всіх людей як до рівних, якщо вона на законодавчому рівні буде регламентувати смаки та питання сексуальних уподобань, тоді коли немає або дуже мало свідчень того, що вони завдають шкоди іншим людям. Р. Дворкін стверджував, що силовий режим правління є виправданим лише тоді, коли він виявляє однакову турботу та повагу до особистої відповідальності, а тому він не може за жодних причин забороняти такі уподобання.

Але найбільш комплексною та складною була його праця у сфері справедливого розподілу економічних ресурсів. Виходячи із поваги до рівності, Р. Дворкін був проти принципу невтручання держави в економіку. Повна свобода економічних сил не може бути виправдана, тому що у реальних умовах держава не може бути нейтральною, а принцип невтручання держави в економічні та суспільні справи буде діяти лише на користь деяких груп людей. Все, що робить держава, деякою мірою впливає на економіку, а суспільство не може бути достатньо чутливим до змагання за першість між людьми з особливими вміннями. Спрямованість на «сукупність» соціального забезпечення, матеріального забезпечення, матеріальних благ не може бути виправдана, бо хоча вона й відповідає «цілям справи», демонструє, у певному сенсі, рівне ставлення, але працює на користь продукту, а не особи, а отже, при цьому деякі люди сильно програють. Рівноправний розподіл соціального забезпечення теж не є правильним рішенням, навіть якщо б він був можливий. Думки людей з приводу того, що робить їх щасливими, та що таке щастя, різняться. Люди суттєво різняться у своїх можливості та здатності до досягнення щастя. З точки зору Р. Дворкіна, побудована таким чином рівність людей призведе до нав'язування колективного судження про те, яке життя є хорошим, а отже, знівелює особисту відповідальність людини.

Р. Дворкін стверджує, що натомість ми маємо обрати «міру» рівності, яка була б позбавлена припущень про соціальне забезпечення, інакше кажучи, ресурси. Потім ми повинні виокремити особисті ресурси (фізичні та психологічні риси, зокрема й особисті таланти та обмежені можливості) і неособисті ресурси (матеріальні блага, виміряні абстрактно). Він вважав, з одного боку, що якщо неособисті матеріальні блага виміряти без урахування соціального

забезпечення, то їх можна розподіляти через економічні транзакції та перерозподіляти через оподаткування, державні програми та ін. Отже, він дійшов висновку, що суспільство має прагнути до того, щоб зробити людей рівними в їх неособистих матеріальних благах, таким чином, щоби цілі громадян були їх власні, але за умов рівноправного розподілу. З другого боку, якщо особисті ресурси розподіляються лише за везінням, дотримання рівноправності вимагає їх подальшого перерозподілу від тих, кому пощастило (серед яких талановиті люди), до тих, кому не пощастило (серед яких люди з обмеженими можливостями та безробітні). Але люди, які, важко працюючи, отримують додаткові ресурси справедливо, мають повне право власності на такі ресурси.

Найбільш абстрактна концепція Р. Дворкіна стосовно людського мислення полягає у його теорії інтерпретації, яка визнає, що всі наші ціннісні концепції є суперечливими від природи, і що ми маємо зрозуміти «найкращий зміст» цих концепцій. Його теорія особистої етики полягає в тому, що кожен із нас зобов'язаний зробити своє власне життя цінним. Його теорія моралі, як і теорія І. Канта, полягає в тому, що ми маємо ставитися до інших так, наче їхнє життя так само цінне для нас, як і своє власне, але в той самий час ми маємо дотримуватися свого особистого обов'язку зробити своє власне життя цінним; таким чином, він вважає, що наша етика — наше «джерело добра»? уможливорює конкуренцію з іншими у тих межах, у яких ця конкуренція не завдає шкоди іншим. Його теорія людської гідності складається з двох принципів: права на повагу як об'єктивної рівної моральної цінності для інших, та права на етичну незалежність, а саме, права брати на себе відповідальність за формування свого власного життя. Його теорія прав людини полягає в тому, що порушення цих прав вказує не лише на помилку, а й на зневагу держави до людської гідності, й може виправдати міжнародне втручання, тому що зневага з боку держави до цих прав знижує легітимність такої держави. Його теорія політики полягає в тому, що держава має поважати обидва принципи гідності, а тому насправді моральною може бути лише демократія.

Погляди Р. Дворкіна не відповідають загальноприйнятій системі. Його теорія права — радикальна, бо правове обґрунтування передовсім стосується прав, і все ще консервативна, бо таке обґрунтування поєднано з історією, а відповідно — обмежується нею. Р. Дворкін — лібертаріанець у відстоюванні прагнень (серйозне ставлення до особистого життя) та права на порнографію (відповідальність за формування особистого життя), і соціаліст у своїй вірі у те, що жодна особа не має більшого права на економічні ресурси за іншу особу, за винятком тих випадків, коли ці ресурси справедливо зароблені (оподаткування таланту). І хоча Р. Дворкін спирається на сучасні економічні ідеї, проте відкидає загальноприйнятий критерій соціального забезпечення як міру ресурсів. Нарешті, він — ані ліберальний «атоміст», ані «комунітарист», враховуючи, що таке визначення буде лише газетним штампом. На основі цих міркувань ми можемо назвати Р. Дворкіна неповторним та оригінальним мислителем.

Особистий спогад

я став аспірантом Р. Дворкіна у 1973 р., рівно сорок років тому. Я був дуже молодим і тільки-но приїхав з Нової Зеландії. Я прийшов до Університетського коледжу в Оксфорді простодушним мешканцем Південно-Тихоокеансь-

кого регіону. Я хотів вчитися під керівництвом Г. Харта, тому що я обожаю чіткість та логіку «Концепції права», з якої я дещо хотів запозичити. Але я не знав, що Г. Харт щойно став директором Брайсеноуського коледжу, і я дуже розчарувався, знайшовши у своїй поштовій скриньці листа, в якому було написано, що моїм керівником призначено «пана Дворкіна». Черговий коледжу, Дуглас, зловтішався. «Ха, — сказав він, — тобі дістався професор Дворкін. Ось побачиш ще». Тоді я дуже мало знав про праці цього вченого, але в одному абзаці статті, яку я щойно опублікував у «*Otago Law Review*», я навів аргументи, спрямовані на спростування його теорії як не такої «повчальної», як теорія Г. Харта.

Вперше я побачив Р. Дворкіна незадовго до нашої формальної зустрічі — на семінарі, де він заявив, що вірить у «природні законні права». Публіка була налаштована скептично, як і у багатьох інших випадках пізніше, адже не розуміла його. Я був вражений, тому що ідея видавалася абсурдною. Але я швидко її зрозумів. Р. Дворкін мав на увазі те, що коли правознавці вступають у правову дискусію, вони роблять це шляхом створення моральних суджень про права, які об'єднуються з раніше встановленими законними правами, і таким чином пояснюють самі себе з моральної точки зору.

Консультації з Ронні були чудовими. На нашу першу зустріч я приніс написане від руки есе. Я зайшов до його кімнати коли він, розлігшись на софі, курих здоровенну сигару з кривою посмішкою на обличчі — поза, якою він тоді прославився. Я рівненько сів у старовинне крісло в кутку. Він розгубився, тому що моє есе не було надруковано. Я запропонував прочитати його в голос. Він був у захваті від досить незвичного характеру пропозиції. «Добре, — сказав він, — це буде дуже по-оксфордськи».

Десь за два тижні до його смерті 14 лютого 2013 р. я відвідав його вдома, у Лондоні. Вже будучи хворим, він залишався таким же кмітливим, як і завжди. У нас була чудова розмова про те, як він «засмутився» під час перегляду фільму Л. Бунюеля «Скромна чарівність буржуазії». Він вважав, що фільм «беззмістовний». Він тільки-но говорив про цей фільм із А. Бренделем, попереднім гостем та колишнім чоловіком дружини Ронні, Рені. Брендел вже пішов, а я прийшов як раз, щоб почути епілог. Ронні сказав, що він не зміг зрозуміти нічого без пояснень, сформульованих простими словами. Я сказав, що я думав, що музика може бути зрозумілою, і що у фільмі була безглузда музика, але її зміст залежав від чогось іншого. Я впевнений, що диригенти і хороші музичні критики могли б пояснити її, і вони роблять це так, що музика перетворюється на щось інше, на таку собі поезію. Він більш-менш погодився.

Як би там не було, але це була захоплююча, дуже приємна для мене бесіда, а її суть була точнісінько в рамках проекту, спрямованого на те, щоб ми стали більш впевненими у створенні власних ціннісних суджень. Можливо, все це має більше значення для мене, адже я вивчав гру на скрипці та літературу. Інтерпретація — щось середнє між «цифрами» та «відчуттями» — подобається мені та здається природною. Через це я вважаю, що нічого з того, що Ронні говорить у книзі «Справедливість для їжаків», не є несподіваним, навіть незважаючи на те, що книга дуже оригінальна і смілива своїм ствердженням важливості й цілісності цінності.

Ця нагода була прекрасною ще й тому, що у видавництві Стенфордського університету щойно вийшла моя книга¹ про Ронні, якої він ще не бачив і яку я йому подарував. Здавалося, він був у захваті. Приблизно через годину Рені сказала, що Ронні потрібно відпочити, і Ронні сказав: «Ну що ж, бувай, Стефане», — і злегка помахав мені. Це було так мило і зворушливо, а оскільки він здався щасливим, я теж відчув себе настільки щасливим, наскільки це було можливо за тих обставин.

С. ГЕСТ
професор філософії права
(Університетський коледж Лондона)

---

¹ *Guest S. Ronald Dworkin. — 3^d ed. — Stanford, California : Stanford University Press, 2013.*